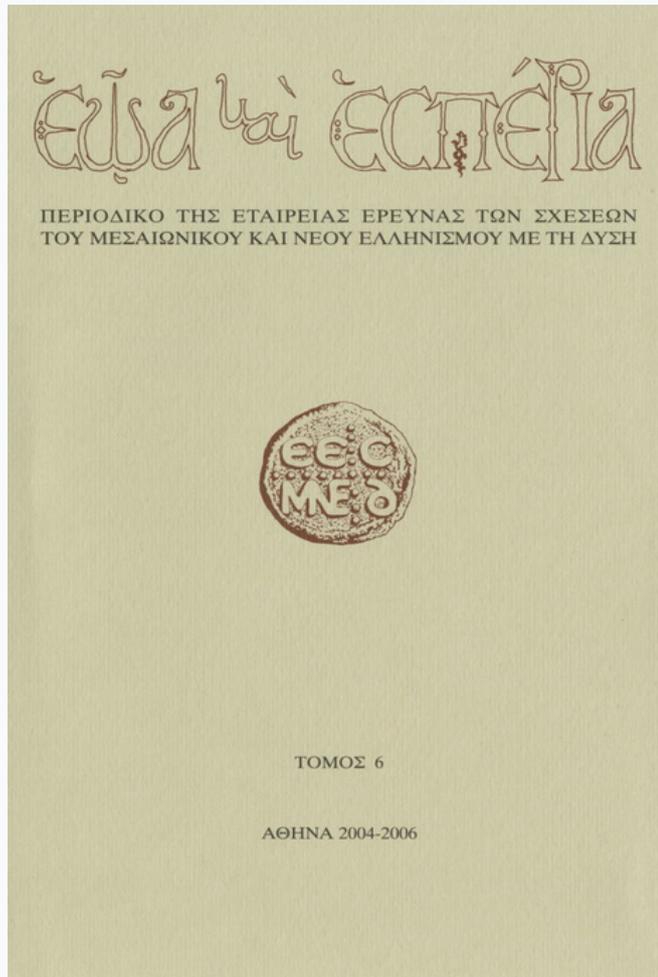

Εοα και Esperia

Vol 6 (2006)

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΝΕΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Βασιλική Μπόμπου-Σταμάτη, Κωνσταντίνα Μέντζου-Μειϊμάρη

doi: [10.12681/eoaesperia.79](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.79)

To cite this article:

Μπόμπου-Σταμάτη Β., & Μέντζου-Μειϊμάρη Κ. (2006). ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΝΕΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ. *Eoa Kai Esperia*, 6, 297-310. <https://doi.org/10.12681/eoaesperia.79>

Π Α Ρ Ο Υ Σ Ι Α Σ Η Ν Ε Ω Ν Β Ι Β Λ Ι Ω Ν

Σπύρος Χρ. Καρύδης, *Ὁρθόδοξες ἀδελφότητες καί συναδελφικοί ναοὶ στήν Κέρκυρα (15ος-19ος αἰ.)*, Ἐκδόσεις Αθ. Σταμούλης, Αθήνα (χ.χ.), σ. 739.

Ο Σπύρος Καρύδης, θεολόγος δ.θ., στην εργασία του αυτή εξετάζει συστηματικά τον θεσμό των αδελφοτήτων, κύρια μορφή θρησκευτικής συσσωμάτωσης στα ξενοκρατούμενα Επτάνησα, όπως αυτός αναπτύσσεται στον Κερκυραϊκό χώρο. Η έρευνα του σ. καλύπτει πέντε αιώνες, από τον 15ο ως τον 19ο. Τα όρια καθόρισαν: οι παλαιότερες διασωθείσες πληροφορίες για την ύπαρξη και λειτουργία αδελφοτήτων, που η αρχαιακή έρευνα αποκάλυψε, και η μετά την Ένωση των Επτανήσων με το ελληνικό κράτος (1864) έναρξη διαδικασίας αφομοίωσης της λειτουργίας της Εκκλησίας των Νήσων με τα ισχύοντα στον ελλαδικό χώρο, γεγονός που οδήγησε και στην εξαφάνιση του θεσμού των αδελφοτήτων.

Στην *Εισαγωγή* ο σ. παρουσιάζει τις ως τώρα δημοσιευθείσες σχετικές με το θέμα των αδελφοτήτων εργασίες και εκθέτει τις κυριότερες θέσεις τους.

Η έρευνά του, κυρίως στο Ιστορικό Αρχείο της Κέρκυρας, που αποτέλεσε για μια ακόμη φορά πλούσια, ανεξάντλητη πηγή πληροφοριών, ιδιαίτερα το Νοταριακό Αρχείο, οδήγησε τον σ. στην άποψη ότι οι ως τώρα διατυπωθείσες απόψεις δεν ήταν απόλυτα σύμφωνες με όσα προέκυπταν από τη συστηματική μελέτη του θεσμού των αδελφοτήτων *αφού ούτε η συσχέτιση των αδελφοτήτων με την ενοριακή οργάνωση φαινόταν απόλυτη, ούτε η επίδραση ή ξένη παρέμβαση φαινόταν τόσο σημαντική, ούτε η κοινωνική διαστρωμάτωση των μελών των αδελφοτήτων τόσο ομοιόμορφη*. Έτσι, η έρευνα προσανατολίστηκε προς την αναζήτηση του τρόπου διαμόρφωσης του θεσμού και των παραγόντων που συνέβαλαν στην παγίωσή του και διαμόρφωσαν τη δομή και τη λειτουργία του. Την εξέλιξη αυτή παρακολούθει ο σ. ξεκινώντας από τις παλαιότερες και σχετικά σπάνιες αρχαιακές μαρτυρίες για τη συγκρότηση αδελφοτήτων. Παρακολουθεί την πορεία της εξέλιξής τους κατά τους επόμενους αιώνες και αναζητεί στοιχεία στα νοταριακά κατάστιχα της εποχής, η εξαντλητική έρευνα των οποίων λόγω του όγκου του σωζόμενου υλικού (3.143 φάκελοι) ήταν πρακτικά αδύνατη, και για τους επόμενους αιώνες (17ο και 18ο) τα επίσημα βιβλία των αδελφοτήτων, όπου προβάλλει ανάγλυφα η λειτουργία και η δράση τους. Ερευνήθηκαν και άλλες πηγές σχετικές με τα εκκλησιαστικά πράγματα της εποχής και απέδωσαν πλούσιο υλικό για το θέμα. Ο σ. αναφέρει τα αρχεία που ερευνή-

σε, τη μέθοδο που ακολούθησε κατά την εργασία του και τον τρόπο με τον οποίο εκμεταλλεύτηκε το υλικό που προέκυψε από τη μακροχρόνια, επίμονη και επίπονη έρευνά του.

Ο όρος αδελφότητα αναφέρεται σε μια σαφώς προσδιορισμένη μορφή συσσωμάτωσης, η οποία περιλαμβάνει το σύνολο των προσώπων εκείνων τα οποία λογίζονται ως αδελφοί. Κύριο στοιχείο της αδελφότητας ήταν ο άρρηκτος δεσμός της με κάποιον συναδελφικό κτητορικό ναό, γι' αυτό και τα μέλη της, εκτός από τον τίτλο του αδελφού και συναδέλφου, έφεραν τον τίτλο του *κήτητορα* ή *γιού πατροναρίου* του ναού. Οι κήτητορες του ναού προσέφευγαν στη συγκρότηση αδελφότητας με το σκοπό να βοηθήσουν στη συντήρηση του ναού, να καλύψουν έτσι τις ανάγκες του και να επιτύχουν την οικονομική του ενίσχυση, τη συντήρηση και την βελτίωσή του.

Ο σ. θεωρεί ότι οι λόγοι που ωθούσαν τους πιστούς στην ίδρυση ενός ναού και στην οργάνωσή του στον τύπο της αδελφότητος ή και ακόμη στην αποδοχή της πρόσκλησης των κητόρων στην ενσωμάτωση της αδελφότητας ενός ναού, ήταν περισσότερο από κάθε άλλο λόγο η έμφυτη ευσέβειά τους παρά οποιαδήποτε άλλη ανάγκη κάλυψης πνευματικών ή θρησκευτικών αναγκών, όπως το πρόβλημα του χώρου ταφής.

Ο συναδελφικός ναός δεν ταυτίζεται με τον ενοριακό ναό, ούτε και η ενορία με την αδελφότητα. Η ισοδύναμη παρουσία των ιδιόκτητων ναών στην ενοριακή συγκρότηση της τοπικής εκκλησίας φανερώνει ότι οι αδελφότητες δεν αποτέλεσαν το πρότυπο για την ενοριακή οργάνωση. Άλλωστε, το γεγονός ότι πιστοί ήταν συχνά ενταγμένοι σε περισσότερες της μιας αδελφότητες σημαίνει ότι ως το πιθανότερο κίνητρο θα πρέπει να θεωρήσουμε την ανάγκη συνεργασίας και την ανάδειξή τους σε συλλογικό επίπεδο. Ο σ. επιμένει να τονίζει ότι η έρευνά του τον έχει πείσει ότι η ευσέβεια αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα στη συσσωμάτωση στην αδελφότητα, αφού η τάση για την ίδρυση και συντήρηση ναών αποτελεί την κατ' εξοχή εκδήλωση της ευσέβειας.

Η εργασία αποτελείται από τρία μέρη: Μέρος πρώτο: *Ο ναός και η αδελφότητα*, (κεφ. α'-ζ'). Μέρος δεύτερο: *Δομή και λειτουργία της αδελφότητας*, (κεφ. α'-γ'). Μέρος τρίτο: *Δραστηριότητες της αδελφότητας*, (κεφ. α'- γ') και το *Παράρτημα*.

Στο Μέρος πρώτο, το κεφ. Α' αναφέρεται στη γενική επισκόπηση των ναών της Κέρκυρας: την ίδρυση και ανέγερση καθώς και τις κατηγορίες και διακρίσεις. Το κεφ. Β', χωρισμένο σε τέσσερες επί μέρους ενότητες, ασχολείται με τους συναδελφικούς ναούς και τη συγκρότηση της αδελφότητας: 1. *Τους όρους, τις προϋποθέσεις και τις σημασιολογικές προεκτάσεις του όρου αδελφός στα πλαίσια της κητορείας*. 2. *Τη διαδικασία της συγκρότησης της αδελφότητας*. 3. *Τα θεμελιώδη γνωρίσματα της αδελφότητας*: α. *Ο ναός*, β.

Το συναδελφικό δικαίωμα, γ. Ο σωματειακός χαρακτήρας της. Το κεφ. Γ': *Μετασηματισμοί: ανασυγκρότηση, μεταστέγαση, διάλυση της αδελφότητας.* Το κεφ. Δ': *Τα κανονιστικά πλαίσια λειτουργίας της αδελφότητας.* Το κεφ. Ε': *Η διάδοση του θεσμού στην Κέρκυρα (15ος-19ος αι.).* Το κεφ. ΣΓ': *Οι αδελφότητες και η ενοριακή οργάνωση της Εκκλησίας.* Αναφέρεται στη σχέση ενοριακού και συναδελφικού ναού και στις αδελφότητες ενοριτών, καθώς και στα σχετικά νομοθετήματα του 18ου και 19ου αι.

Το Μέρος δεύτερο: *Δομή και λειτουργία της αδελφότητας.* Το κεφ. Α' αποτελείται από τέσσερα επί μέρους κεφάλαια και ασχολείται με την ένταξη των μελών στην αδελφότητα, την έξοδο και διαγραφή τους, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Επίσης, με τη διάθεση του συναδελφικού δικαιώματος και την ταυτότητα των μελών της αδελφότητας. Το κεφ. Β' αναφέρεται στη διοικητική διάρθρωση και τη λειτουργία της αδελφότητας. 1. *Τα καταστατικά όργανα,* 2. *Τη λειτουργία των αδελφοτήτων ως τον 18ο αι. και 3. Τη λειτουργία τους κατά τον 19ο αι.* Το κεφ. Γ': *Ιδιοτυπίες στη δομή και στη λειτουργία ορισμένων αδελφοτήτων.* 1. *Συντεχνιακές αδελφότητες,* 2. *Αδελφότητες των Ξένων,* 3. *Αδελφότητες μοναστηριακών ναών.*

Το Μέρος τρίτο: *Δραστηριότητες της αδελφότητας.* Το κεφ. Α' αναφέρεται στη φροντίδα της αδελφότητας για τον ναό: 1. *Η ιερουργία του ναού,* 2. *Τα έργα συντήρησης,* 3. *Η οικονομική και περιορισιακή διαχείριση.* Το κεφ. Β': *Θρησκευτικές εκδηλώσεις.* 1. *Λατρευτικές: Η εορτή του ναού, ο εορτασμός του Πάσχα και οι λιτανείες.* Κεφ. Γ': *Κοινωνική και φιλανθρωπική δραστηριότητα.*

Η εργασία κλείνει με τα *Συμπεράσματα* του σ. (σ. 673-682), όπου καταλήγει:

«Η αναλυτική παρουσίαση του θεσμού των ορθόδοξων αδελφοτήτων επιβεβαιώνει την αρχική μας εκτίμηση ότι, τουλάχιστον στον χώρο της Κέρκυρας, η εμφάνιση και ανάπτυξη του θεσμού δεν ήταν συνέπεια ξένων πολιτισμικών επιδράσεων ή ξένης παρέμβασης στη διαμόρφωση των δομών της κοινωνίας του νησιού στα χρόνια της Βενετοκρατίας, ούτε φυσικά σχετιζόταν, ως προς τον χαρακτήρα και τους σκοπούς του, με τις λατινικές αδελφότητες. Η διερεύνηση του θέματος έδειξε ότι οι βάσεις του θεσμού θα πρέπει να αναζητηθούν στον θεσμό της κλητορείας και στο σύστημα της συνιδιοκτησίας του ναού σύμφωνα με το πρότυπο της οικογενειακής αδελφότητας. Τα στοιχεία αυτά διατηρήθηκαν αναλλοίωτα στους αιώνες για όλες τις περιπτώσεις των αδελφοτήτων που γνωρίσαμε».

Στο *Παράρτημα* δημοσιεύονται: Α. Κατάλογος των συναδελφικών ναών. Β. Η συμμετοχή των συναδέλφων στις εκλογικές συνελεύσεις των ετών 1832-1834 και των ετών 1850-1854. Τέλος το *Ευρετήριο*.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Σπύρος Καρύδης μας δίνει δείγμα της ιδι-

αίτερα ευσυνείδητης ερευνητικής εργασίας του. Ο εντυπωσιακά ογκώδης τόμος για τις *Ορθόδοξες αδελφότητες και τους συναδελφικούς ναούς της Κέρκυρας* είναι ένας νέος καρπός της προσπάθειάς του. Το θέμα είχε απασχολήσει και παλαιότερα αρκετούς και αξιόλογους ιστορικούς, παρέμεναν ωστόσο θέματα που απαιτούσαν την παραπέρα εκτεταμένη, αρχειακά τεκμηριωμένη έρευνα, την οποία πραγματοποίησε ο σ. και δεν μένει, νομίζω, καμία αμφιβολία για το ότι έδωσε σαφείς απαντήσεις. «Στόχος μου ήταν η μελέτη και παρουσίαση του θεσμού των αδελφοτήτων και της εξέλιξής του στη μακρά διάρκεια των πέντε αιώνων, στους οποίους πιστοποιείται η παρουσία του στο νησί, με αιτούμενα: να δοθεί απάντηση στα βασικά ερωτήματα που αφορούν στην αρχή των αδελφοτήτων, στη διαδικασία και το λόγο της συγκρότησής τους, να περιγραφεί η δομή και λειτουργία τους και να εντοπισθούν οι κυριότεροι σταθμοί της εξέλιξης των επί μέρους στοιχείων τους και τέλος να ξαναζωντανέψουν οι αδελφότητες μέσα από τα ίδια τα κείμενα που παρήγαγαν». Υστερα από τη μελέτη της εργασίας του είμαι υποχρεωμένη να δεχτώ ανεπιφύλακτα ότι ο Σπύρος Καρύδης πέτυχε το στόχο του.

Βασιλική Μπόμπου - Σταμάτη

Σπύρος Χρ. Καρύδης, *Εκκλησιαστική Γεωγραφία της Κέρκυρας τον 19ο αι. Ο κατάλογος κλήρου και ναών του έτους 1820*, Εκδόσεις Απόστροφος, Αθήνα 2004, σ. 163.

Ο δημοσιευόμενος κατάλογος, ο οποίος φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας (αρχειακή σειρά Μητροπολίτες, φακ. αρ. 140, χειρόγραφος, διαστ. 24,5X37 εκ. και φφ. 34), έχει συνταχθεί τον Απρίλιο του 1820 από τον πρώην επίσκοπο Ρωγών και τότε Τοποτηρητή Κερκύρας, Μακάριο. Τη σύνταξή του είχε ζητήσει ο W. Robinson, προϊστάμενος τότε της Υπηρεσίας Διαχείρισης των Εκκλησιαστικών και Δημοτικών προσόδων. Η ύπαρξη του καταλόγου είναι γνωστή και έχει κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί από ερευνητές της εκκλησιαστικής ιστορίας της Κέρκυρας χωρίς να έχει συστηματικά μελετηθεί και αξιοποιηθεί το περιεχόμενό του. Πρόκειται για ένα σημαντικό κατάλογο, τον χρονολογικά τελευταίο σε μια σειρά ανάλογων καταλόγων και καταγραφών των ναών του νησιού από το 1635, που αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο την κατάσταση της μητρόπολης της Κέρκυρας αυτή την ιστορική στιγμή. Η διάρθρωσή του και η αναλυτική καταγραφή των ναών και του κλήρου αποτελεί πολύ σημαντική πηγή πληροφοριών για την εκκλησιαστική ιστορία και γεωγραφία του νησιού στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αι. Η δημοσίευση αυτή εντάσσεται σε μια σειρά δημοσιευμένων ή υπό δημοσί-

ευση εργασιών του Σπύρου Καρύδη, σχετικών με τους ναούς και τις μονές της Κέρκυρας κατά τον 15ο και 16ο αι., την ιστορία τους, το χώρο και τις βιβλιοθήκες τους. Τις πληροφορίες για τους αιώνες αυτούς αντλεί κυρίως από την έρευνά του στα νοταριακά κατάστιχα της εποχής, πλούσια πάντοτε πηγή πληροφοριών από την οποία αντλεί για χρόνια, έχει μια ιδιαίτερη εξοικείωση και τον ανταμείβει πάντοτε με πλήθος πρωτογενών πληροφοριών.

Προτάσσει στην έκδοση *Εισαγωγή*, που κατανέμει σε 7 κεφάλαια.

1. Παρουσιάζει τις καταγραφές των κερκυραϊκών ναών σε παλαιότερους καταλόγους. 2. *Ο κατάλογος του 1820*. Σύνταξη και περιγραφή. Παρακάτω στα κεφάλαια 3-5 παραθέτει, κατατάσσει σε κατηγορίες και συντάσσει πίνακες και χάρτες, όπου χρησιμοποιεί τα στοιχεία που προκύπτουν από τον κατάλογο. Πρώτα σχετικά με τους ναούς. Προχωρεί σε συγκριτική εξέταση των στοιχείων και συντάσσει πίνακες, όπου απεικονίζονται τα στοιχεία του καταλόγου κατά κατηγορία και γεωγραφικό διαμέρισμα. Εντάσσονται οι ναοί σε δύο κατηγορίες: τα αδελφάτα και τους ιδιόκτητους ναούς. Επεξεργάζεται όλες τις σχετικές με τους ναούς πληροφορίες για την κατάσταση των κτιρίων. Ενδιαφέροντα είναι επίσης τα στοιχεία τα σχετικά με την έκταση και τη γεωγραφική διαμόρφωση της κάθε εκκλησιαστικής περιφέρειας, που απεικονίζει σε ιδιαίτερα παραστατικούς χάρτες. Προκύπτουν επίσης πολύ χρήσιμα στοιχεία που πληροφορούν για τον πληθυσμό κατά γεωγραφικό διαμέρισμα και την αναλογία των ναών προς τον πληθυσμό. Στο κεφ. 4 αξιοποιούνται και κατατάσσονται οι πληροφορίες οι σχετικές με τον κλήρο και στο κεφ. 5 δημοσιεύεται κατάλογος των βαπτιστικών και οικογενειακών ονομάτων του καταλόγου. Στο κεφ. 6 συσχετίζονται τα δεδομένα του δημοσιευμένου καταλόγου με παλαιότερους ανάλογους καταλόγους του 18ου αι. Οι διαφορές που προέκυψαν και τα αποτελέσματα της προσπάθειας ταύτισης των αναφερομένων ναών, αποτυπώνονται στο υπόμνημα που συνοδεύει τον δημοσιευόμενο κατάλογο. Ακολουθεί ο *Κατάλογος* (σ. 49-129). Η έκδοση συνοδεύεται από λεπτομερή υπομνηματισμό, όπου αναφέρεται για κάθε ναό η σχετική βιβλιογραφία. Την έκδοση συμπληρώνουν τα Ευρετήρια.

Βασιλική Μπόμπου - Σταμάτη

Παναγιώτα Τζιβάρια-Σπύρος Καρύδης, *Η βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Υ.Θ. Μυριδιωτίσης Κέρκυρας*, [Πηγές καὶ μελετήματα ἀρ. 4], Κέρκυρα 2004, Ἔκδοση Ἱερᾶς Μονῆς Υ.Θ. Παλαιοκαστρίτισσης Κέρκυρας.

Ὅταν παλαιότερα παρουσίαζα την ἀνάλογη ἐργασία των Π. Τζιβάρια και Σ. Καρύδη για την βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Υ.Θ. Παλαιοκαστρίτισσας, εἶχα δια-

τυπώσει την ευχή να συνεχίσουν αυτή την ιδιαίτερα αξιόλογη και χρήσιμη προσπάθεια και για τις υπόλοιπες βιβλιοθήκες των μονών της Κέρκυρας. Χαίρομαι που σήμερα παρουσιάζω την βιβλιοθήκη της Μυρτιδιώτισσας.

Στον πρόλογο επισημαίνονται οι λόγοι που δικαιολογούν την κατάρτιση και δημοσίευση καταλόγων των βιβλιοθηκών των μονών μιας περιοχής, για να καταλήξουν ότι «Η γνώση του περιεχομένου των μοναστηριακών βιβλιοθηκών βοηθά στη συμπλήρωση του πλέγματος των βιβλιοθηκών του τόπου και συμβάλλει στη διερεύνηση των συμπεριφορών και της πνευματικής δραστηριότητας των κατοίκων». Άλλωστε, η σύνταξη του καταλόγου μιας βιβλιοθήκης στο χώρο της με την ιδιαίτερα υποβλητική ατμόσφαιρα και την επαφή με τα παλαιά βιβλία, που πολλές φορές ζωντανεύουν σημειώματα των χρηστών τους, γνωρίζουν καλά, όσοι είχαν την τύχη να τα βιώσουν, πόσο μεγάλο είναι το κέρδος τους από όλη αυτή τη διαδικασία. Στην *Εισαγωγή* το Κεφ. 1. *Η μονή*, αφιερώνεται στην ιστορία της μονής, στο ιστορικό της ίδρυσής της, τον ιδρυτή της, το ναό και την αδελφότητα. Κεφ. 2. *Η βιβλιοθήκη*. Η βιβλιοθήκη, που διαθέτει σημαντική συλλογή χειρογράφων και εντύπων, έμενε άγνωστη ως σήμερα στους ερευνητές και δεν υπάρχουν στοιχεία που να δηλώνουν ότι είχε παλαιότερα ταξινομηθεί. Μια καταγραφή που συντάχθηκε το 1915 είναι ελλιπής. Στον δημοσιευόμενο κατάλογο καταγράφονται 22 χειρόγραφα και 182 τόμοι εντύπων. Τα χειρόγραφα (18ος-19ος αι.) παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς διασώζουν και έργα άγνωστα ως τώρα, παραδίδουν κείμενα που φωτίζουν την ιστορία του νησιού και μας γνωρίζουν άγνωστους γραφείς. Παρουσιάζονται τα σημαντικότερα από τα χειρόγραφα και σχολιάζεται το περιεχόμενό τους. Παρουσιάζονται τα έντυπα, κατατάσσονται σύμφωνα με το περιεχόμενό τους και αναφέρεται η μέθοδος που ακολούθησαν κατά τη σύνταξη του καταλόγου. Η βιβλιοθήκη συγκροτήθηκε από την κληροδότηση των προσωπικών βιβλίων των μοναχών, ηγουμένων, δωρεές και περιορισμένες αγορές. Αναφέρονται ποιά από τα βιβλία προέρχονται από καθένα από τους παραπάνω δωρητές. Επισημαίνονται τα σημειώματα στα έντυπα και μνημονεύονται τα σημαντικότερα. Το Κεφ. 3. *Το αρχείο*. Ταξινομήθηκε και το αρχείο της μονής. Στο αρχείο ανήκουν και 7 κατάστιχα της οικονομικής διαχείρισης των ετών 1822-1861.

Ακολουθεί η δημοσίευση του καταλόγου: Α. *Τα χειρόγραφα της μονής*. Καταλογογραφούνται σύμφωνα με τους κανόνες της παλαιογραφικής περιγραφής. Β. *Τα κατάστιχα της οικονομικής διαχείρισης*. Χειρόγραφα και αυτά, παρουσιάζονται κατά τον ίδιο τρόπο. Γ. *Τα έντυπα της μονής*. 1. *Οι χρονολογημένες εκδόσεις (1604-1900)*. Προτάσσεται η περιγραφή του εντύπου και δίνονται τα στοιχεία στις βιβλιογραφίες, όπου αναφέρεται η έκδοση. 2. *Αταύτιστες εκδόσεις*. Καταγράφονται 14 αταύτιστες εκδόσεις. Στο

Παράρτημα δημοσιεύονται οι παλαιότεροι 2 κατάλογοι της βιβλιοθήκης. Την έκδοση συμπληρώνει: *Γενικό Ευρετήριο* και περίληψη στα αγγλικά. Οι πίνακες προσφέρουν δείγματα από τα χειρόγραφα και φύλλα τίτλων εντύπων.

Βασιλική Μπόμπου - Σταμάτη

Παναγιώτα Τζιβάρα, Σχολεία και δάσκαλοι στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος-18ος αι.) [Θρακική Βιβλιοθήκη. Σειρά διατριβών και έγχειριδίων, 3], Άθινα 2003, σ. 525.

Οι απόψεις των ιστορικών σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική της Βενετίας κατά την εποχή της κυριαρχίας της στα Επτάνησα δεν συμφωνούν. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που καταλογίζουν στη Βενετία άρνηση στην ίδρυση σχολείων στις κτήσεις της και αποδίδουν την τακτική της σε λόγους “πολιτικής υστεροβουλίας”. Η “αρνητική κριτική” που ξεκίνησε από το υπόμνημα του Ιωάννη Καποδίστρια προς τον λόρδο Castlereagh (10/22 Νοεμβρίου 1815) επηρέασε πολλούς από τους μεταγενέστερους ιστορικούς που ασχολήθηκαν με το θέμα. Τις θέσεις αυτών, καθώς και εκείνων που διατύπωσαν αντίθετη γνώμη, εκθέτει στην εισαγωγή της εργασίας της η σ. και επισημαίνει την έλλειψη της συστηματικής μελέτης της ιστορίας της εκπαίδευσης στα Επτάνησα. Στην εργασία της αυτή, που υποστήριξε ως διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Ιστορίας του Δημοκρατείου Πανεπιστημίου Θράκης, εκθέτει τα αποτελέσματα της συστηματικής ερευνητικής εργασίας της για τα σχολεία και τους δασκάλους στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος-18ος αι.). Η πολύχρονη και επίπονη έρευνά της επικεντρώθηκε κυρίως στο πλουσιότατο Ιστορικό Αρχείο της Κέρκυρας αλλά και σε άλλα αρχεία του νησιού, όπως το αρχείο της καθολικής εκκλησίας, που ερευνήθηκε για πρώτη φορά, καθώς και στα σημαντικότερα αρχεία του Βατικανού και γενικότερα της Ρώμης. Τα αποτελέσματα των ερευνών της, όπως προκύπτει από το έργο της, ήταν και πλούσια και σημαντικά. Η οργάνωση της ύλης και η παρουσίασή τους παρέχει άφθονο υλικό και εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τους δασκάλους της εποχής και την προσφορά τους, τους μαθητές και τα μαθήματά τους, καθώς και τις συνθήκες διδασκαλίας τους. Η έρευνά της κάλυψε τρεις τομείς: α) δημόσια εκπαίδευση, β) ιδιωτική εκπαίδευση και γ) εκκλησιαστική εκπαίδευση.

Η εργασία αποτελείται από 3 κεφάλαια. Το *Κεφ. Πρώτο: Το δημόσιο σχολείο τον 16ο και 17ο αι.*, χωρίζεται σε 3 ενότητες: Α. *Το ενδιαφέρον της Κοινότητας για την εξασφάλιση δημοσίου δασκάλου*. Επιχειρείται η παρουσίαση της πνευματικής κατάστασης της Κέρκυρας στην προ του 16ου αι.

εποχή, προσπάθεια ιδιαίτερα δύσκολη αφού το αρχαιακό υλικό για την εποχή αυτή απουσιάζει. Η σ. στηρίζεται σε διάσπαρτες και κυρίως έμμεσες πληροφορίες για την διδακτική δράση λογίων αυτή την εποχή στην Κέρκυρα και τους κυριότερους μάρτυρες, τους επώνυμους ντόπιους ή ξένους μαθητές τους, όπως ο γνωστός λόγιος Ιωάννης Μόσχος, που ήλθε από τον Μυστρά και δίδαξε τις τελευταίες δεκαετίες του 15ου αι. Μαθητές του υπήρξαν γνωστοί λόγιοι ουμανιστές, όπως οι Μάρκος Αντόνιος Αντίμαχος, ο Βενετός Γιωάννι Bembo, ο Μιχαήλ Τριβώλης (Μάξιμος ο Γραικός), ο Ιουστίνος Δεκάδυος και ο Θεοφάνης Ελεαβούλκος. Σχετικά με το ενδιαφέρον της Κοινότητας της Κέρκυρας για το δημόσιο δάσκαλο μας πληροφορούν τα κείμενα των πρεσβειών του 1524 και 1546, όπου αναφέρονται αιτήματα σχετικά με τη εκλογή και τη μισθοδοσία του δασκάλου, καθώς και η σχετική έγκριση. Β. *Το αξίωμα του δημοσίου δασκάλου*. 1. *Η ιστορία του θεσμού*, φωτίζεται από τα πρακτικά των Συμβουλίων της Κοινότητας, όπου τα πρακτικά της εκλογής των δημοσίων δασκάλων και η μισθοδοσία τους. 2. *Η εκλογή του δημοσίου δασκάλου*. Με επιμέρους κεφάλαια που αναφέρονται: α) Στην διαδικασία εκλογής από το Συμβούλιο της Κοινότητας, β) Στις απαγορευτικές ρήτρες, - κωλύματα για την εκλογή στη θέση του δημοσίου δασκάλου. Οι σχετικές πληροφορίες από τα πρακτικά επίσης του Συμβουλίου της Κοινότητας, γ) Στην παρέμβαση της δυτικής Εκκλησίας στην εκλογή των δασκάλων. Το Συμβούλιο των Δέκα στη συνεδρίαση της 5 Απριλίου του 1568 αποφάσισε τον έλεγχο του ήθους και των θρησκευτικών πεποιθήσεων των διδασκάλων που δίδασκαν δημόσια και ιδιωτικά στο χώρο της βενετικής επικράτειας. Το διάταγμα κοινοποιήθηκε στο Γενικό Προβλεπτή και τους Συμβούλους της Κέρκυρας και αποσκοπούσε στον έλεγχο της διδασκαλίας ώστε να συμφωνεί με τη δογματική διδασκαλία της δυτικής εκκλησίας και όχι να ελέγξει τους υποψηφίους ορθόδοξους δασκάλους. Σχετικά με προβλήματα που προκάλεσε η εφαρμογή του, παρουσιάζονται οι περιπτώσεις του Μαξίμου Μαργουνίου (1589) και του Γεωργίου Τζάκη (1643). Το 3. *Η αμοιβή του δημοσίου δασκάλου*. Πληροφορίες για τις πηγές της μισθοδοσίας του και τα προβλήματα που προέκυψαν. Γ. *Η λειτουργία του Σχολείου*. Τα στοιχεία για τα ονόματα των διδασκάλων, που υπηρέτησαν στη δημόσια εκπαίδευση, προέρχονται πάλι από τα πρακτικά του Συμβουλίου της Κοινότητας και την άλλη αρχειακή έρευνα. Καταρτίζονται πίνακες με τα ονόματα και τις χρονολογίες υποψηφίων δασκάλων. Νεώτερα άγνωστα στοιχεία για το βίο και τη δράση τους που πλουτίζουν τις βιογραφίες τους, τις περισσότερες φορές γνωστών λογίων της εποχής, για τους οποίους κάθε νέα πληροφορία είναι πολύτιμη. Το *Κεφ. Δεύτερο* ασχολείται με το *Δημόσιο Σχολείο τον 18ο αι.* και χωρίζεται σε δύο ενότητες: Α. *Το "Κοινόν Φροντιστήριο"*: 1. *Οργάνωση*. Το 1758

αποτελεί σταθμό στην ιστορία της εκπαίδευσης στο νησί, γιατί τότε επανιδρύεται και αρχίζει να λειτουργεί το δημόσιο σχολείο, όπου θα διδάξουν φωτισμένοι ιερωμένοι, όπως ο Νικηφόρος Θεοτόκης και ο Ιερεμίας Καβαδίας, οι οποίοι, λόγω των σοβαρών οικονομικών προβλημάτων της Κοινότητας, πρότειναν να διδάσκουν δωρεάν στο σχολείο, πρόταση που έγινε δεκτή από το Συμβούλιο. Όπως ήταν επόμενο, η εποχή της διδασκαλίας των δύο επιφανών αυτών λογίων της εποχής, ήταν ιδιαίτερα “υψηλού και πρωτοποριακού για την εποχή επιπέδου”. 2. *Λειτουργία* (α’-ζ’). Αναφέρονται τα σχετικά με την λειτουργία της Σχολής, το χώρο, τους δασκάλους, τους παιδαγωγούς, τους επιτρόπους, τους μαθητές (χάρη κυρίως στις νεότερες πληροφορίες καταρτίζεται κατάλογος των μαθητών και, όπου ήταν δυνατό, σύντομα για τον καθένα σημειώματα) και τέλος την ύλη διδασκαλίας. 3. *Το χρονικό της εμπλοκής της Προπαγάνδας στη λειτουργία του σχολείου*. Εκτίθεται εδώ η ενδιαφέρουσα ιστορία ενός “σκανδάλου”, όταν διευθυντής της σχολής είναι ο Νικηφόρος Θεοτόκης, που παρολίγο να γίνει η αιτία της διακοπής της λειτουργίας της. Αφορμή στην ιστορία έδωσε καταγγελία των φραγκισκανών μοναχών ότι στα χέρια μαθητή τους, άλλοτε μαθητή του Νικηφόρου Θεοτόκη, βρέθηκε σε μετάφραση το κεφάλαιο “Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος” από το *Ορθόδοξον Συνταγμάτιον*. Το γεγονός πληροφορήθηκε ο πάπας Κλήμης ΙΓ’, ο οποίος έδωσε εντολή να βρεθεί τρόπος να κλείσει η σχολή του Θεοτόκη. Ο γενικός προβλεπτής Grimanì, που ερεύνησε την υπόθεση, ενημέρωσε τον πάπα και την Γερουσία, αιτιολογώντας την απόφασή του να μην επέμβει στη λειτουργία της σχολής, αφού δεν επεσήμανε στοιχεία σε βάρος της, γιατί οι πληροφορίες ήταν διαστρεβλωμένες. Η υπόθεση είχε και συνέχεια γιατί επεβή η Propaganda Fide, η οποία πληροφορήθηκε τα γεγονότα, και προέβη σε μια σειρά ενεργειών με σκοπό να κλείσει τη σχολή. Και πάλι ο γενικός προβλεπτής Grimanì, ενοχλημένος από την επέμβαση της Propaganda, υπογράμμισε ότι αυτός ακολουθεί την πάγια θέση της Βενετίας: να μην διαταράσσεται η ηρεμία των υπηκόων της. Όσα ακολούθησαν τα εκθέτει η σ. με λεπτομέρειες, με στοιχεία από το Αρχείο της Propaganda. Η υπόθεση έληξε με τη δικαίωση του Θεοτόκη και την “αποκάλυψη των εμπαθών κινήτρων του αρχιεπισκόπου Nani”. Όλη αυτή η ιστορία αποκαλύπτει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες λειτουργούσαν τα σχολεία, υπό την άγρυπνη παρακολούθηση των καθολικών και ιδιαίτερα της Propaganda, οι οποίοι αναζητούσαν αφορμές για να δημιουργήσουν ζητήματα και να δυσκολέψουν τα πράγματα για τους “θαρραλέους σχισματικούς”. Β. *Ανασύσταση του δημόσιου σχολείου*. Στο ενδιαφέρον και τις ενέργειες των Συνδίκων της Κέρκυρας οφείλεται η επαναλειτουργία του δημόσιου σχολείου της Κοινότητας, το 1768. Οι δύο τελευταίες ενότητες αναφέρονται στην προ-

σπάθεια εξασφάλισης προσόδων, δασκάλων και γενικά τη φροντίδα για τη λειτουργία του σχολείου.

Το *Κεφάλαιο Τρίτο* είναι αφιερωμένο στην *Ιδιωτική διδασκαλία*. Α. *Στοιχειώδης διδασκαλία*: 1. *Οι πηγές*. Η κυριώτερη πηγή πληροφοριών για την ιδιωτική διδασκαλία στην Κέρκυρα κατά την εποχή που καλύπτει η διατριβή είναι τα κείμενα των συμβάσεων μαθητείας που παραδίδουν τα συμβολαιογραφικά κατάστιχα του Ιστορικού Αρχείου Κέρκυρας (των ετών 1514 - 1755), τα οποία, και αυτή τη φορά, έδωσαν πλούσιο υλικό, μολονότι ο όγκος των νοταριακών καταστίχων του 17ου και 18ου αι. είναι αδύνατον να ερευνηθεί “ακόμη και επιλεκτικά”. Σκοπός την έρευνας, όπως δηλώνει η σ., δεν ήταν τα στατιστικά συμπεράσματα αλλά “η διαπίστωση παρουσίας της συγκεκριμένης διδακτικής τακτικής και η τυπολογική σύγκριση των μαθητειών με εκείνες του προηγούμενου αιώνα”. Αυτές οι συμβάσεις μαθητείας αφορούν όλες τη διδασκαλία ελληνικών γραμμάτων από Έλληνες δασκάλους σε Κερκυραίους μαθητές. Ο τύπος των συμβάσεων είναι κοινός σε όλα τα κείμενα. Μια άλλη πηγή πληροφοριών είναι τα κείμενα των διαιτησιών, διαδικασία στην οποία κατέφευγαν τα συμβαλλόμενα μέρη όταν δεν τηρούνταν οι συμφωνίες. Ακολουθούν ειδικές ενότητες για τους δασκάλους, τους μαθητές, τη διδασκαλία (*διδασκτέα ύλη, έλεγχος μεμαθημένων, σκοπός της εκπαίδευσης, διδακτικά εγχειρίδια, χρόνος μαθητείας*), την αμοιβή των δασκάλων. Το Β' μέρος του *Τρίτου Κεφαλαίου* παραδίδει *μαρτυρίες για τη διδακτική δράση των λογίων στην Κέρκυρα τον 17ο και 18ο αιώνα*. Το μέρος αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί οι πληροφορίες που προέκυψαν φωτίζουν το βίο και τη δράση γνωστών λογίων της εποχής, για τους οποίους κάθε σχετική πληροφορία είναι πολύτιμη. Για παράδειγμα, η παρουσία του γνωστού λογίου Μεθοδίου Ανθρακίτη στην Κέρκυρα, όπου φαίνεται ότι δίδαξε (1692-1697), ήταν άγνωστη ως τώρα από άλλη πηγή. Το μέρος Γ' αναφέρεται στη *διδασκτική δράση καθολικών ιερωμένων*. Είναι γνωστό ότι στην Κέρκυρα δίδαξαν ιδιωτικά και λατίνοι δάσκαλοι σε καθολικούς αλλά και ορθόδοξους μαθητές. Τα αρχεία της Propaganda Fide στη Ρώμη είναι μια πηγή πληροφοριών που απέδωσε πλούσιο υλικό για το θέμα αυτό. Αναφέρονται στο διδακτικό έργο γνωστών μισσιοναρίων, φραγκισκανών και αυγουστινιανών μοναχών και δύο ιησουϊτών. Αξίζει να σημειώσουμε το γεγονός ότι κάποιοι Κερκυραίοι ζήτησαν από τον λατίνο αρχιεπίσκοπο Labia να μεσολαβήσει στην Propaganda ώστε να μισθοδοτήσει δύο μορφωμένους ιησουϊτές για να διδάξουν τα παιδιά τους. Εντοπίζεται ένας μοναχός ιησουϊτής τον 17ο αι., ενώ τον 18ο εντοπίζεται ο Κεφαλονίτης ιησουϊτής Ιωσήφ Λούζης, λόγιος, ο οποίος ίδρυσε το 1746 εκπαιδευτήριο στην Κέρκυρα.

Το *Τέταρτο* και τελευταίο Κεφάλαιο της διατριβής ασχολείται με την *εκκλησιαστική εκπαίδευση*: Α. *Ορθόδοξα ιεροσπουδαστήρια*. 1. *Κληρο-*

δοτήματα. Αναφέρονται τρία κληροδοτήματα: α) Το πρώτο, του Πρόσφορου Μαρίνη συνδέεται με το μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής στο χωριό Καστελλάνοι, που το έκτισε το 1688. Σύμφωνα με την επιθυμία του, που διατύπωνε στη διαθήκη του (+1694), οι καθολικοί κληρονόμοι του, δηλαδή ο ηγούμενος και οι μοναχοί της μονής μαζί με τους επιτρόπους και τη σύζυγό του, όφειλαν να φροντίσουν για την ίδρυση σεμιναρίου του οποίου όριζε τον τόπο (το σπίτι του στη Χώρα) και τον τρόπο λειτουργίας του. Στο σεμινάριο κληροδότησε και τη βιβλιοθήκη του. Το σχολείο τελικά ίδρυσε ο λόγιος ηγούμενος Ευγένιος Στέφανος, ο οποίος εκτός από το σχολείο των “κοινών γραμμάτων” στο μοναστήρι των Καστελλάνων που παρείχε στοιχειώδη εκπαίδευση, ίδρυσε και στην πόλη της Κέρκυρας “ελληνικό” ή άλλως “κοινό σχολείο” ή “κοινό σπουδαστήριο” (1765). Διδάσκαλος του σχολείου ο Πετριτζόπουλος, μαθητής του “κοινού φροντιστηρίου”, οργάνωσε το σχολείο και κατάρτισε το πρόγραμμα. Η σ. στηρίζει τις απόψεις της σε νέα αρχαιακά δεδομένα και διαλύει παλαιότερες παρεξηγήσεις περί δήθεν λειτουργίας ιεροσπουδαστηρίου στους Καστελλάνους. β) Η διαθήκη του Νικόδημου Καροφυλλάτου (1704). Τα στοιχεία προέρχονται κυρίως από νοταριακά έγγραφα του Αρχείου της Κέρκυρας. Προκύπτει ότι δεν υπήρξε οργανωμένο σχολείο στη μονή της Αγίας Αικατερίνης. 2. Το δεύτερο μέρος αυτής της ενότητας ασχολείται με τις ενέργειες των συνδίκων της Κέρκυρας για τη δημιουργία κολλεγίου. Η προσπάθεια και ο αγώνας αυτός των συνδίκων που διήρκεσε μία εικοσαετία (1763/64-1783) απέβλεπε στην ίδρυση ενός σχολείου και την προικοδότησή του με αξιόλογα εισοδήματα. Η σ. παρακολουθεί όλη αυτή την διαδικασία, κυρίως από στοιχεία που προέκυψαν από το Αρχείο της Κέρκυρας. Το υλικό αυτό της έδωσε τη δυνατότητα να παρακολουθήσει και να εκθέσει με μεγάλη λεπτομέρεια όλη αυτή την προσπάθεια των συνδίκων. Η Β' ενότητα του τελευταίου κεφαλαίου της εργασίας ασχολείται με την *Καθολική ιερατική σχολή (Seminario arcivescovile Latino)*. 1. *Η σύσταση του σεμιναρίου στην Κέρκυρα*. Το σεμινάριο ίδρυσε ο λατίνος αρχιεπίσκοπος Κέρκυρας Antonio Cocco μετά το 1568, σύμφωνα με την απόφαση της συνόδου του Trento (1563) να ιδρυθεί σε κάθε επισκοπή κολλέγιο, όπου θα μορφώνονταν οι υποψήφιοι ιερείς. Πηγές των πληροφοριών της σ.: το Ιστορικό Αρχείο της Κέρκυρας, το Αρχείο της Propaganda Fide και το Archivio Secreto Vaticano. Ακολουθεί: 2. *Η οργάνωση του σεμιναρίου*, 3. *Η λειτουργία του σεμιναρίου*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτό το κεφάλαιο όπου στα επιμέρους τμήματα: Οι διευθυντές, οι δάσκαλοι, οι επόπτες, οι μαθητές. Παρέχονται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη λειτουργία και το “ανθρώπινο δυναμικό” του σεμιναρίου, ιδιαίτερα το τελευταίο όπου ο κατάλογος των μαθητών και στοιχεία για τον καθένα από αυτούς. Επίσης, οι πληροφορίες για τα μαθήματα και τη βιβλιοθήκη (δημο-

σιεύεται και ο κατάλογος των βιβλίων) δίνουν την εικόνα της παρεχόμενης μόρφωσης στους σπουδαστές του σεμιναρίου και τέλος αναφέρονται οι εκδηλώσεις που οργάνωναν οι μαθητές. Το θέμα του τελευταίου τμήματος Γ' είναι το *Κήρυγμα και χριστιανική διδασκαλία*. “Η Κοινότητα της Κέρκυρας επιφορτισμένη με την πνευματική καλλιέργεια των πολιτών της μεριμνούσε για την εξεύρεση καταλλήλων προσώπων για να κηρύττουν τον θείο λόγο, ειδικά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής”. Πολλές φορές χρησιμοποιούσαν τα ίδια αυτά πρόσωπα, που ήταν συχνά γνωστοί λόγιοι, και ως δασκάλους. Κατά τον 16ο αι. κηρύττει και διδάσκει ο Αλέξιος Ρατούρος (1571) και τον 17ο αι. ο γνωστός λόγιος Ναθαναήλ Χύκας. Ακολουθεί μια ολόκληρη σειρά γνωστών λογίων και θεολόγων, τη δράση των οποίων πλουτίζει η σ. με πληροφορίες από την αρχαιακή έρευνα κυρίως στο Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας. Εκτός από τους ορθοδόξους στην Κέρκυρα έδρασαν και λατίνοι ιεροκήρυκες. Παρακάτω εξετάζεται το θέμα της κατήχησης των νέων στην Κέρκυρα. Το πρόβλημα απασχόλησε την σύνοδο του Trento (1563) που ανέθεσε στους επισκόπους να μεριμνούν ώστε να διδάσκονται οι νέοι τις Κυριακές και εορτές την *doctrina catholica*. Για τον 17ο αι. πληροφορίες παρέχουν τα Αρχεία του Βατικανού και της Propaganda Fide, ενώ για τη Χριστιανική Διδασκαλία και κατήχηση στον ορθόδοξο πληθυσμό πηγή πληροφοριών είναι κυρίως οι αποφάσεις των Μ. Πρωτοπαπάδων (τέλος 17ου αι. - τέλος Βενετοκρατίας) από όπου προκύπτουν οι διδάξαντες και τα χρησιμοποιούμενα εγχειρίδια κατά τη Χριστιανική Διδασκαλία. Στα *Επιλεγόμενα* η σ. αναπτύσσει τους στόχους της και δίνει περιληπτικά τα στάδια και τα συμπεράσματα της εργασίας της. Πιστεύει ότι τα πορίσματα της έρευνάς της θα προκαλέσουν και άλλους ερευνητές να αναζητήσουν στο Αρχείο της Κέρκυρας και ιδίως στο βενετικό Αρχείο, που η ίδια όπως δηλώνει δεν ερεύνησε, ανεκμετάλλευτες και ανεξάντλητες πηγές πληροφοριών για την ιστορία της Κέρκυρας.

Η εργασία της Παναγιώτας Τζιβάρα εντυπωσιάζει τον μελετητή με τον όγκο και το πλήθος των πληροφοριών που παρέχει. Είναι το αποτέλεσμα των συστηματικών, επίμονων και επίπονων αρχαιακών ερευνών της που της έδωσαν το υλικό για τη σύνθεση μιας άρτια οργανωμένης μελέτης του θέματος: *Σχολεία και δάσκαλοι στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος - 18ος αι.)*.

Στο *Παράρτημα* δημοσιεύονται 40 ανέκδοτα έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας, όπου περιέχονται πληροφορίες που χρησιμοποιήθηκαν στα διάφορα κεφάλαια της εργασίας. Το έργο συμπληρώνεται από ευρετήριο ονομάτων.

Θα ήθελα να επισημάνω ότι, όπως μας πληροφορεί ο κολοφώνας του έργου, τόσο της Παναγιώτας Τζιβάρα όσο και των εργασιών του Σπύρου Καρύδη των οποίων προηγήθηκε εδώ η παρουσίαση, γράφτηκαν και στοι-

χειροτετήθηκαν από τους ίδιους. Οι ίδιοι ευθύνονται και για τα εξώφυλλα. Η άψογη εμφάνιση των βιβλίων τους με υποχρεώνει να τους θαυμάσω και να τους συγχαρώ.

Βασιλική Μπόμπου - Σταμάτη

Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στον Πλήθωνα και την εποχή του με την συμπλήρωση 550 ετών από τον θάνατό του, Μυστράς 26-29 Ιουνίου 2002, Αθήνα-Μυστράς 2003.

Πρόκειται για έναν ευπαρουσίαστο τόμο 440 σελίδων, στον οποίο περιέχονται τὰ Πρακτικά του άνωτέρω Συνεδρίου. Προτάσσεται ό πρόλογος σε ελληνική και άγγλική γλώσσα από τον καθηγητή κ. Σάββα Σπέντζα (σελ. 7-13). Άκολουθεί τό Πρόγραμμα του Συνεδρίου, τό όποιο περιελάμβανε έννέα Συνεδρίες (σελ. 15-20) και κατόπιν οί προσφωνήσεις και οί χαιρετισμοί από τούς κυρίους **Σ. Σπέντζα, Χ. Σπέντζα, Σ. Στρατήγη, Κ. Μπεκιάρη, Ν. Κουφό, Εϋ. Μουτσόπουλο.**

Ό κ. Λίνος Μπενάκης, τ. διευθυντής του Κέντρου Έρεϋνης τής Έλληνικής Φιλοσοφίας τής Άκαδημίας Άθηνών, είχε τήν Έναρκτήρια Όμιλία με θέμα: “Ό Πλήθων στην Νεοελληνική Σκέψη και Έρευνα (1900-1975)”, όπου παρουσίασε τούς συγγραφείς τής περιόδου αυτής και τήν έργογραφία τους.

Στήν συνέχεια δημοσιεύονται οί ανακοινώσεις των συνέδρων: Άγνης Βασιλικοπούλου, “Ό Πλήθων και ή Έλληνική Παράδοση” (σελ. 51-65). **Brigitte Tambrun-Krasker**, *L'être, l'un et la pensée politique de Pléthon* (σελ. 67- 82) και ή μετάφραση τής ίδιας ανακοινώσεως, “Τό έν, τό όν και ή πολιτική σκέψη του Πλήθωνος” (σελ. 83-93). **Wilhelm Blum**, *Plethon, der Heide, als Theologe* (σελ. 95-104). **Thomas Backes**, *Philosophie und Religion: Ein Spannungsverhältnis zwischen Urbild und Abbild* (σελ. 105-112). **Βασιλείου Κύρκου**, “Διάγραμμα των ανθρωπολογικών και παιδευτικών άπόψεων του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος” (σελ. 113-126). **Γεωργίου Ζωγραφίδη**, “Ό Παντοκράτωρ Ζεύς του Πλήθωνος: Ένολογία, Μοναρχία, πολυθεϊσμός” (σελ. 127-159). **Jozef Matula**, *Georgios Gemistos Pletho: and the Idea of Universal Harmony* (σελ. 161-170). **Andriette Stathi-Schoorel**, *Plethon, The Philosopher of Mystras. Was he Orthodox? Surely not!* (σελ. 171-176). **Marco Bertozzi**, *George Gemistos Plethon and the Myth of Ancient Paganism: From the Council of Ferrara to the Tempio Malatestiano in Rimini* (σελ. 177-185). **Anne Tihon**, *The Astronomical Treatise of George Gemistos Plethon* (σελ. 187-193). **Raymond Mercier**, *The Sources of the Astronomy of Gemistos Plethon* (σελ. 195-210). **Jonathan Harris**, *The Influence of Plethons Idea of Fate on the Historian Laonikos Chalkokondyles* (σελ. 211-217). **Δημητρίου**

Κατσαφάνα, “Ο ιερός κληρος και ό μοναχισμός στά ύπομνήματα του Γεωργίου Γεμιστου-Πλήθωνος προς τους Παλαιολόγους” (σελ. 219-232). **π. Δημητρίου Κωσταντέλου**, “Ο μαθητής του Γεωργίου Γεμιστου Πλήθωνος Ίουβενάλιος κάτοπτρον των ιδεολογικών συγκρούσεων των πρό της άλωσης χρόνων” (σελ. 233-242). **Σάββα Σπέντζα**, “Η άμυντική θωράκιση της Πελοποννήσου. Οί οικονομικές, κοινωνικές και δημοσιονομικές προτάσεις του Γ. Γεμιστου Πλήθωνος” (σελ. 243-265). **Παναγιώτη Παπαγαρουφάλλου**, “Η διαχρονικότητα της διαφθοράς και ό Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων” (σελ. 267- 273). **Γεωργίου Μάρδα**, “Η ύστερη βυζαντινή περίοδος (1204-1453) και ή κοινωνικο-πολιτική πρόταση του Πλήθωνος” (σελ. 275-294). **Κυριακού Κατσαροϋ-Άλεξάνδρου Μήτσιου**, “Άπό την επαναστατικότητα του Φλαβίου Κλαυδίου Ίουλιανου στην ριζοσπαστικότητα του Γεωργίου Γεμιστου-Πλήθωνος: Βασικές θέσεις πολιτικής φιλοσοφίας και πολιτικής οικονομίας στό έργο τους” (σελ. 295-304). **Anastassios Karayiannis**, «†Georgios Gemistos-Pletho on Economic Policy» (σελ. 305-310). **Christos Baloglou**, The Institutions of Ancient Sparta in the Work of Pletho (σελ. 311-326). **Άναστασιου Διονυσοπούλου**, “Η ανάπτυξη της τεχνολογίας στό Βυζάντιο του 14ου αιώνα και ή θέση του Πλήθωνος” (σελ. 327-338). **Anna Akasoy**, “George Gemistos Pletho and Islam” (σελ. 339-353). **Νικολάου Κουφοϋ**, “Η παρουσία του Πλήθωνος στά τεμμένα της Άδριανουπόλεως” (σελ. 355-361). **Σοφοκλή Δημητρακοπούλου**, “Ο Πλήθων στην έλληνική λογοτεχνία” (σελ. 363-383). **Θεοδόση Πυλαρινοϋ**, “Ο Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων στον Δωδεκάλογο του Γύφτου του Κωστή Παλαμα” (σελ. 385-394). **Κωνσταντίνου Ρηγοπούλου**, “Άναφορά Νίκου Καζαντζάκη στον Πλήθωνα” (σελ. 395-403) και **Παναγιώτη Μαρούδα**, “Μιά πιθανή συνάντηση και τ’ όνειρο του Πλήθωνος στό λυκαυγές του ΙΕ’ αιώνα” (Παράρτημα, σελ. 407-435). Άκολουθεϊ κατάλογος των εισηγητών του Συνεδριου (σελ. 437-439).

Στίς ανακοινώσεις διαπιστώνει κανείς ποικιλία θεμάτων, τά όποια όμως σέ ώρισμένες περιπτώσεις επικαλύπτονται, άλλα και επαναλαμβάνονται γνωστά ήδη στοιχεία και άπόψεις για τον βίο και την πνευματική παραγωγή του φιλοσόφου του Μυστρα. Όστόσο όμως οι εισηγητές, ειδικοί ως επί τό πλείστον, καώρθωσαν μέ τίς αξιόλογες επιστημονικές τους προσεγγίσεις στό πολυσχιδές έργο του Πλήθωνος νά παρουσιάσουν μία καλή εικόνα του εύρους και της σπουδαιότητος των Πληθωνικών μελετών.

Κωνσταντίνα Μέντζου-Μεϊμάρη